

An Early Attempt for Public Financial Accountability in Iran: Formation and Failure of the Commission for Implementation of Remittances

AliReza Mollaei- Tavani¹ | Amin Mohammadi²

Abstract:

Purpose: To report the performance and the failure of the Commission for the Implementation of Remittances as an early attempt by the Parliament after the 1906 Constitutional Revolution for monitoring public expenditures.

Method and Research Design: Data presented is based on Archival records of the Ministry of Economics and Finance held at the National Archives of Iran and the National Assembly Proceedings.

Findings and Conclusion: The chronic and pervasive corruption in public finance made the members of the newly established parliament of the post-constitutional revolution in 1915 to create a regulatory body – a parliamentary commission- mandated to monitor the expenditure of the public money. The commission was given special power to prevent unlawful expenditures. However, weakness of the government as the result of the occupation of the major parts of the country by Russians, Ottomans, and the British during WWI, in compliance to the commission's rulings by the government departments, limited capacity of the Commission to address all cases, and focusing on minor instead the major cases, ended in the failure of the Commission to fulfill its mission. The commission was dissolved in 1922, replaced by the Financial Supervision Commission.

Keywords:

Iran- public finance- parliamentary commission- - World War 1- Commission for the Implementation of Remittances

Citation:

Mollaei Tavani, A., Mohammadi, A. (2020). An Early Attempt for Public Financial Accountability in Iran: Formation and Failure of the Commission for Implementation of Remittances. *Ganjine-ye Asnad*, 30(1), 90-115. (In Persian)

**GANJINE-YE
ASNAD**
Historical Research &
Archival Studies Quarterly

1. Associate Professor, Department of History, Research Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, I. R. Iran
mollaiynet@yahoo.com
2. PhD Student of History, Research Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, I. R. Iran
Amin64_m@yahoo.com
Copyright © 2020, NLAI (National Library & Archives of I. R. Iran). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and adapt the material for any purpose.

Ganjine-Ye Asnad

«117»

Peer-reviewed Journal | National Library & Archives of I. R. Iran, Archival Research Institute

ISSN: 1023-3652 | E-ISSN: 2538-2268

Digital Object Identifier(DOI): 10.22034/ganj.2020.2413

Indexed by Google Scholar, Researchgate, ISC, SID & Iran Journal | <http://ganjineh.nlai.ir>

Vol. 30, No. 1, Spring 2020 | pp: 90 - 115 (26) | Received: 9, Dec. 2018 | Accepted: 10, Mar. 2019

Historical research

فصلنامه تحقیقات تاریخی
و مطالعات آرشئولوژی

کمیسیون تطبیق حوالجات (حواله جات): شکل گیری و انحلال (۱۲۹۳-۱۳۰۰ ش)

علیرضا ملایی توانی^۱ | امین محمدی^۲

چکیده:

هدف: شناسائی ضرورت تشکیل و عوامل ناکارآمدی کمیسیون تطبیق حوالجات به عنوان یکی از سازوکارهای نظارت بر مالیه کشور.

روش/ رویکرد پژوهش: داده‌ها از اسناد وزارت امور اقتصادی و دارایی موجود در آرشیو ملی ایران و مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی گردآمده است.

یافته‌ها و نتیجه گیری: فساد فراگیر در تشکیلات مالیه باعث شد مجلس و دولت مردان، پس از مشروطه به فکر ایجاد سازوکار نظارتی بر نظام مالی کشور بیفتند. کمیسیون تطبیق حوالجات در اواخر سال ۱۲۹۳ ش پس از دو تجربه ناموفق دیوان محاسبات و کمیسیون نظارت و تفتیش مالیه، با هدف تطبیق حوالجات با بودجه و حسابرسی وزارت خانه‌ها و اداره‌های دولتی تشکیل شد. از آنجاکه پیش از مشروطه نبود نظارت بر درآمدها و هزینه‌ها، حکومت قاجار را با بحران فراگیر مواجه کرده بود و باعث اتلاف بخش زیادی از منابع مالی شده بود، این کمیسیون با استقلال و اختیارات ویژه وظیفه داشت با نظارت و بررسی همه جانبه مانع از پرداخت خارج از بودجه و مصوبات دولت شود. اشغال بخش‌های مهمی از کشور توسط نیروهای نظامی روسیه، عثمانی، و بریتانیا در جنگ جهانی اول، جزئی نگر و نادیده گرفتن پرونده‌های کلان، بی توجهی دستگاه‌های دولتی، بی تناسبی کارها با توان اعضای کمیسیون باعث شکست کمیسیون در اجرای مأموریت و انحلال آن در ۱۳۰۰ ش شد و کمیسیون مخارج جای آن را گرفت.

کلیدواژه‌ها:

کمیسیون تطبیق حوالجات (حواله جات)؛ نظارت؛ مشروطه؛ اسناد تاریخی؛ وزارت مالیه؛ ایران؛ جنگ جهانی اول.

استناد:

ملایی توانی، علیرضا، محمدی، امین. (۱۳۹۹). کمیسیون تطبیق حوالجات (حواله جات): شکل گیری و انحلال (۱۲۹۳-۱۳۰۰ ش). گنجینه اسناد، ۳۰(۱)، ۹۰-۱۱۵.

۱. دانشیار گروه تاریخ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران
mollaiymet@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران، (نویسنده مسئول).
Amin64_m@yahoo.com

گنجینه اسناد

«۱۱۷»

فصلنامه علمی | سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا.ایران - پژوهشگاه اسناد

شاپا (چاپی): ۱۰۲۳-۳۶۵۲ | شاپا (الکترونیکی): ۲۵۳۸-۲۲۶۸

شناسانه برنمود رقمی (DOI): ۱۰.۲۲۰۳۴/ganj.۲۰۲۰.۲۴۱۳

نمایه در Google Scholar, Researchgate, SID, ISC و ایران ژورنال | <http://ganjineh.nlai.ir>

سال ۳۰، دفتر ۱، بهار ۱۳۹۹ | صص: ۹۰-۱۱۵ (۲۶)

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۹/۱۸ | تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۲/۱۹

تحقیقات تاریخی

مقدمه

اغراق‌آمیز نیست اگر بگوییم در تاریخ ایران، تشکیلات مالی همواره مانند قلب تپنده حکومت‌ها عمل کرده‌است. هرگاه این تشکیلات در انجام وظایف خود ناتوان شده، حکومت نیز در ورطه اضمحلال قرار گرفته‌است. تا پیش از تشکیل وزارت مالیه، مستوفی‌الممالک در رأس دیوان یا وزارت استیفا بود و به‌همراه شمار زیادی مستوفی دون‌پایه وظیفه نظارت بر درآمدها و هزینه‌های حکومت قاجار را برعهده داشت. پس از تأسیس وزارت مالیه، منصب مستوفی‌الممالک به وزیر مالیه تبدیل شد؛ ولی ساختار کلی این تشکیلات تغییر نکرد و همچنان اصول مالی صفویه، افشاریه و زندیه با تغییراتی نه‌چندان گسترده به کار خود ادامه داد. از دیرباز وظیفه اصلی تشکیلات مالیه ایجاد توازن میان دخل و خرج (بودجه) کشور بود؛ به این معنی که وظیفه داشت شرایطی را فراهم کند تا درآمدهای حکومت با هزینه‌هایش برابر یا بیشتر از آن باشد. از زمان روی کار آمدن قاجاریه تا پیش از استقرار مشروطیت، حکومت در مواقع زیادی با نبود توازن میان دخل و خرج یا به‌عبارت دیگر با کسری بودجه مواجه می‌شد. وصول نشدن مالیات‌ها و افزایش روزافزون هزینه‌ها که بخش زیادی از آن نتیجه جنگ با روسیه بود، باعث شد تا حکومت قاجار در سراسیمگی سقوط قرار گیرد. در این بازه زمانی، تشکیلات مالیه ساختاری منظم نداشت و مهم‌ترین ویژگی آن فردمحوری بود؛ یعنی سیاست‌های فردی شاه، صدراعظم و وزیر مالیه به استحکام یا آشفتگی آن منجر می‌شد (محمدی، ۱۳۹۶، صص ۱۳۹-۱۴۴).

در دوره ناصری حکومت تلاش کرد با تغییراتی در ساختار مالیه، اوضاع بی‌ثبات آن را سروسامان دهد؛ در این راستا، رساله‌هایی برای شناخت معایب مالیه و پیشنهاد برای بهبود آن، از سوی برخی مقامات مالیه نگارش و تدوین شد (ساکما، ۲۹۵/۷۲۵۸).

استقراض از روسیه و انگلیس و نبود نظارت بر چگونگی مصرف آن، اوضاع مالی کشور را بیش‌ازپیش دچار آشفتگی کرد و در نهایت ورشکستگی مالیه، حکومت قاجار را در وضعیت بحرانی قرار داد. نبود نظارت صحیح بر امور مالیه و پاسخگونبودن مستوفیان از عوامل اصلی به‌وجود آمدن این وضعیت بود (ساکما، ۲۹۵/۷۲۵۸). با استقرار مشروطیت -که اوضاع نابه‌سامان مالیه تأثیری انکارناپذیر بر شکل‌گیری آن داشت- دولت و مجلس مشروطه تلاش کردند مالیه ورشکسته را با انجام اصلاحات اساسی احیا کنند. در این راستا، قوانین بسیاری تصویب شد که مهم‌ترین آن‌ها ایجاد سازوکارهای نظارتی بر تشکیلات مالیه بود. در اولین گام، دیوان محاسبات برای نظارت بر امور مالی تشکیل شد؛ ولی این دیوان خیلی زود منحل شد و جای خود را به کمیسیون نظارت و تفتیش مالیه و در ادامه به کمیسیون تطبیق حواله‌جات داد. کمیسیون تطبیق حواله‌جات از اواخر سال

۱۳۳۳ قمری وظیفه نظارت بر امور مالی حکومت قاجار را برعهده گرفت و از نظر دیرپایی و تشکیلاتی مهم‌ترین مرجع نظارتی حکومت قاجار پس از استقرار مشروطیت بود. این کمیسیون سرانجام به دلیل ناکارآمدی در سال ۱۳۴۰ قمری منحل شد و کمیسیون مخارج جای آن را گرفت.

پیشینه پژوهش

تاکنون هیچ اثری به صورت مستقل به موضوع «کمیسیون تطبیق حوالجات» پرداخته است. برخی آثار در ضمن پرداختن به موضوعاتی چون زندگی رجال دوره قاجار، اشاره‌هایی کوتاه به فعالیت‌های این کمیسیون داشته‌اند. برای نمونه مقاله «دکتر مصدق ریاست کمیسیون تطبیق حوالجات مالیه» نوشته ناصر تکمیل همایون روایتی مختصر از زندگی دکتر محمد مصدق در زمان عضویت در کمیسیون مزبور است که مطالب مختصر آن از کتاب «خاطرات و تألمات مصدق» اخذ شده است (تکمیل همایون، ۱۳۹۲، صص ۱۷۷-۱۸۴). غالب آثار پژوهشی مهم در موضوع مالیه و مالیات عصر قاجار بدون توجه به اهمیت این کمیسیون تنها به صورت بسیار مختصر از آن سخن گفته‌اند. برای نمونه در کتاب تاریخ مالی ایران در روزگار صفویان و قاجاریان اثر ویلم فلور نویسنده تنها در یک پاراگراف به معرفی کمیسیون تطبیق حوالجات پرداخته که اطلاعاتش را هم از کتاب «خاطرات و تألمات مصدق» اخذ کرده است (فلور، ۱۳۹۵، ص ۳۹۳). بدون تردید یکی از عوامل سقوط حکومت قاجار آشفتگی مالیه آن بود و شناخت اوضاع مالیه قاجار بدون توجه به تحولات تشکیلات مالیه در پس از مشروطه، امکان‌پذیر نیست. مقاله حاضر می‌کوشد به موضوع بحران مالی حکومت قاجار که به تشکیل کمیسیون تطبیق حوالجات منجر شد بپردازد تا برخی از ابعاد ناشناخته تاریخ اقتصادی ایران را آشکار کند. باتوجه به آنچه گفته شد موضوع اصلی پژوهش حاضر فلسفه و ضرورت تشکیل کمیسیون تطبیق حوالجات در نظام مالی ایران در پس از استقرار مشروطیت و بررسی عوامل ناکارآمدی آن است. این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است و باتوجه به این که در منابع کتابی اطلاعات زیادی درباره موضوع پژوهش حاضر وجود ندارد، تکیه اصلی آن بر اسناد آرشیوی و مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی قرار گرفته است. اسناد گردآوری شده مربوط به وزارت دارایی و مجلس شورای ملی اند و از آنجا که غالب آن‌ها را کمیسیون تطبیق حوالجات ایجاد کرده است، اطلاعات لازم را برای پاسخ به موضوع پژوهش حاضر در خود دارند.

علل تشکیل کمیسیون تطبیق حواله جات

از مهم‌ترین وظایف مالیه که تأثیر زیادی بر توازن دخل و خرج و ثبات حکومت داشت، پرداخت هزینه‌هایی چون جیره و مواجب کارکنان کشوری و لشکری بود. این پرداخت‌ها با حواله‌هایی به نام برات^۱ انجام می‌شد و خزانه مرکزی در پایتخت و پیشکاران مالیه در ایالات و ولایات وظیفه داشتند تا مطابق با این برات‌ها وجوه نقدی یا جنسی را به صاحبان آن‌ها بپردازند (مصدق، ۱۳۰۴، صص ۱۰۹-۱۱۲). سازوکار صدور برات‌ها باید با حساب و کتاب و دقیق انجام می‌شد؛ چراکه بی‌نظمی در آن موجب آشفتگی در نظام مالی و نارضایتی عمومی می‌شد؛ مشابه وضعیتی که در زمان صدارت حاجی میرزا آقاسی به بار آمد؛ یعنی صدور برات بیش از میزان درآمدها که به پدیده برات‌های لاوصول منجر شد (نواب طهران، ۱۳۷۶، ص ۸۰).

پیش از مشروطیت، مستوفیان وظیفه نظارت بر سازوکار صدور برات‌های دیوانی را برعهده داشتند. فرایند نظارت محلی داشت که اشخاصی به نام عزب‌دفتر آن را انجام می‌دادند. عزب‌دفتر وظیفه داشت برات‌ها را برای رسیدگی به مستوفیان دیگر ارسال کند. هر مستوفی نیز پس از رسیدگی و تأیید صحت برات‌ها، در ظهر آن‌ها عبارت «ملاحظه شد» را درج می‌کرد (ساکما، ۲۰۷۵/۲۳۲). در ادامه مستوفی‌الممالک یا وزیر مالیه و پس از آن صدراعظم ظهر این برات‌ها را مهر می‌کردند که به امضای پادشاه موشح شود. در نهایت، وزیر مالیه برات را به‌خط خود به خزانه حواله می‌کرد تا در چرخه پرداخت قرار گیرد (ساکما، ۲۴۲۷/۲۳۲؛ مصدق، ۱۳۰۴، صص ۱۱۰-۱۱۱). نبود نظارت بر هزینه‌های حکومت معضلات بسیاری به بار می‌آورد که از مهم‌ترین آن‌ها به موارد زیر می‌توان اشاره کرد:

صدور برات‌های بی‌محل: به این معنی که متصدیان این کار بدون حساب و کتاب و تعیین محل مناسب برای وصول برات آن را صادر می‌کردند که در نتیجه فرایند وصول با مشکل مواجه می‌شد. برای نمونه، در زمان صدارت حاجی میرزا آقاسی هر وقت مأموران کشوری و لشکری افزایش مواجب و انعام را از او درخواست می‌کردند، او بدون توجه به توان مالی دولت آن را می‌پذیرفت (واتسن، ۱۳۴۰، ص ۲۵۳). یا در سال ۱۲۹۲ قمری، برای پرداخت مواجب افواج حدود ۱۵ هزار تومان برات بی‌محل به کرمانشاه ارسال شد که حاکم آن ولایت از پرداخت آن‌ها ناتوان بود (ساکما، ۷۳۹۰/۲۹۵). این برات‌ها سال‌ها روی هم جمع می‌شد و در نهایت دولت را با بحران مواجه می‌کرد. مورگان شوستر در دوران ریاستش بر خزانه‌داری کل، میزان برات‌های بی‌محل و وصول نشده را بالغ بر میلیون‌ها دلار

۱. برات نوشته‌ای بود که دولت به خزانه مرکزی یا خزانه ولایات حواله می‌کرد تا در مقابل آن به صاحب برات وجه یا جنسی مشخص پرداخت شود. بیش از ۵۰ نوع برات از دوره قاجار شناسایی شده است (ن ک: محمدی و حسینی، ۱۳۹۶، صص ۲۱۶-۲۵۸).

برآورد کرده‌است (شوستر، ۱۳۹۴، ص ۷۵). پر واضح است که پرداخت نکردن مواجب قوای نظامی موجب اغتشاش می‌شد؛ چنان‌که در زمان سلطنت مظفرالدین‌شاه، تأخیر در پرداخت مواجب سربازان خلیج به شورش آن‌ها انجامید (صفایی، ۱۳۵۳، ص ۷).
پدیده مواجب‌سازی: مواجب‌سازی یکی از موارد اصلی تخلف مستوفیان بود (مصدق، ۱۳۶۴، ص ۵۰). برای نمونه یک مستوفی می‌توانست برای فرزند خود با اسامی مختلفی چون ملاعلی، میرزاعلی، علی‌آقا و علی‌خان مواجب تعیین کند (کرزن، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۷۷). روایت عین‌السلطنه در این موضوع به‌وضوح از وضعیت اسفناک مواجب‌سازی حکایت دارد:

«دیروز بروات میرزاعنایت [را] که سابقاً نویسنده میرزاحسن مستوفی قزوین بود آوردند؛ به مهر رسید. قریب چهارصد تومان نقد، سی خروار جنس بود. خودش گاهی [به‌اسم] ملاعنایت مستمری می‌برد و گاهی میرزاعنایت سررشته‌دار، گاهی عنایت‌الله. یک پسر دارد [به‌نام] میرزاحسین. یک جا میرزاحسن بود، یک جا میرزاحسین، دو جا هم ملاحسن و ملاحسین. به همین اسامی در کتابچه مرقوم [است] و لاعلاج باید پرداخت. عجب این است همین قبوض در دفتر ارائه می‌شود و قبول می‌کنند. ندهیم، محل ایراد [می‌شود] و از خرج برمی‌گردانند. حالا ولایت دیگر دوردست که جمعی از چندین مقابل قزوین است حالتش معلوم است. میرزای میرزاحسن که این‌طور باشد، حال نویسنده‌های مستوفی فارس و کرمان و خراسان آشکار [است]» (عین‌السلطنه، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۱۲۰۴).
البته گزارش شده‌است که دیگر مقامات صاحب‌نفوذ هم این تخلف را انجام می‌داده‌اند. برای نمونه برای یک فوج به‌تعداد ۱۲۰ نفر مواجب می‌گرفته‌اند، درحالی‌که تعداد سربازان آن فوج تنها ۸۰ نفر بوده‌است (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره دوم، ۱۳۲۸، ج ۱۳۴، ص ۸۸).

پرداخت رشوه برای گرفتن مواجب بیشتر: یکی دیگر از موارد تخلف در سازوکار پرداخت برات و حواله رواج ارتشاء بود (رساله مجدی، ۱۳۰۶، ص ۹۱). یک نمونه، برقراری مستمری برای بازماندگان صاحب‌منصبان متوفی بود که مستوفیان سوء‌استفاده‌های زیادی در آن انجام می‌دادند (ساکما، ۱۰۸۱۷/۲۴۰؛ ۰۵۹۴۴۱/۲۴۰).

حساب‌سازی مالیات‌گیرندگان: حسابرسی مالی وزارت‌خانه‌ها، ایالات و ولایات را هم مستوفیان انجام می‌دادند. به این صورت که قبل از نوروز هر سال، مستوفیان درآمدهای مالیاتی و مخارج خود را در دفاتر ثبت می‌کردند و پس از کسر هزینه‌ها از درآمدها، اضافه آن را به خزانه مرکزی می‌فرستادند. درپایان، مستوفیان مرکز دفاتر آن‌ها را بررسی

و صحت آن‌ها را تأیید یا رد می‌کردند (مستوفی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۳۹۳). از آنجاکه حکام ولایات می‌توانستند مستوفیان را از نزدیکان خود انتخاب کنند، امکان هرگونه فساد در این حسابرسی‌ها ممکن بود (ساکما، ۲۹۵/۷۲۵۸). حساب‌سازی یکی از تخلفات عمده در مالیه پیش از مشروطه بود. به این صورت که صاحب‌منصبان به‌جای پرداخت مالیات با تهیه فهرستی از هزینه‌های غیرواقعی، بدهی خود را تسویه یا خود را طلبکار دولت می‌کردند (نظام‌السلطنه مافی، ۱۳۶۲، ج ۳، ص ۵۵۱). این کار را بیشتر حکام ولایات انجام می‌دادند (عین‌السلطنه، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۱۱۲۷؛ افضل‌الملک، ۱۳۶۱، ص ۲۹۲). در گزارش مأموران سیاسی انگلیس به این نکته اذعان شده‌است که حکام ولایات با همکاری دفتر محاسبات در پایتخت، حساب‌های سالانه را دست‌کاری و آشکارا مبالغی فراوان اختلاس می‌کردند (دوراند، ۱۳۹۲، ص ۴۵). از اواخر دوره ناصری، نظارت و حسابرسی ولایات و صاحب‌جمعان با اختلال روبه‌رو شد و ائتلاف بسیاری از درآمد‌های مالیاتی و پرداخت نشدن برات‌های دیوانی را باعث شد (ساکما، ۲۴۰/۱۶۲۰۲). این وضعیت به بغرنج شدن اوضاع مالیه منجر شد و درنهایت یکی از زمینه‌های شکل‌گیری مشروطه شد.

تشکیل کمیسیون تطبیق حواله‌جات

با استقرار مشروطیت، مجلس و دولت تلاش کردند تا با انجام اصلاحات گسترده در تشکیلات مالیه، بحران‌های مالی را که تمامی عرصه‌های کشور را تحت‌تأثیر قرار داده بود کنترل کنند. مهم‌ترین محور تغییرات، ایجاد سازوکار نظارتی در مالیه بود که سران مشروطه از ابتدای استقرار مشروطیت به آن توجه کردند. از نظر صاحب‌نظران، مالیه زمانی قابل‌اصلاح بود که نظارت بر آن به‌صورت کامل انجام شود (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره اول، ۱۳۲۶، ج ۱، ص ۱). در این راستا، در سال ۱۳۲۵ قمری، در مجلس اول شورای ملی برای نظارت بر امور مالیه به تشکیل «دیوان محاسبات» توجه شد. از وظایف مهم دیوان محاسبات می‌توان به حسابرسی مالیاتی ولایات و بررسی صحت مخارج دیوانی اشاره کرد (ساکما، ۲۴۰/۴۷۳۱۸؛ ۲۴۰/۱۰۰۸۱۶). بعد از حدود سه سال، وزارت مالیه تصمیم گرفت به‌دلیل وجود برخی نواقص اصلاحاتی در قانون دیوان محاسبات اعمال کند. یکی از این نقایص نداشتن سازوکار ثبت دستورالعمل‌های ولایات و برات‌های رکابی^۱ و دیگر اسناد مالی برای حسابرسی و نظارت بر امور مالی بود که باعث اتلاف زمان و طولانی‌شدن فرایند حسابرسی‌ها می‌شد (ساکما، ۲۴۰/۱۶۲۰۲). قرار شد پس از رفع نواقص این قانون توسط هیئت دولت، دیوان محاسبات مجدداً به کار خود ادامه دهد (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره سوم، ۱۳۳۳، ج ۲۵، ص ۲۵).

۱. برات‌هایی که به افراد پابه‌رکاب و آماده سفر در رکاب شاه داده می‌شد و به این جهت به آن برات‌های رکابی می‌گفتند.
۲. قانون تشکیل دیوان محاسبات در سال ۱۳۲۹ قمری تصویب شد؛ ولی این دیوان در همان سال منحل شد.

از زمان انحلال دیوان محاسبات (سال ۱۳۲۹) تا سال ۱۳۳۳ قمری کمیسیون نظارت و تفتیش مالیه متصدی نظارت بر مالیه شد (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره سوم، ۱۳۳۳، ج ۴۷، ص ۴۷). اعضای سه‌نفره این کمیسیون را نمایندگان مجلس از میان ۱۵ نفری انتخاب می‌کردند که هیئت دولت معرفی کرده بود (ساکما، ۱۹۶۱/۰۰۲۴۰).^۱ در این بازه زمانی، اصلی‌ترین وظیفه کمیسیون تفتیش، صدور مجوز برای پرداخت حواله‌جات بود. هرچند بنابر اعتراف یکی از اعضای آن، کمیسیون مزبور به دلیل موانع داخلی و خارجی از همان ابتدا نتوانست در انجام وظایف خود موفق باشد (ساکما، ۱۹۶۱/۰۰۲۴۰):
به‌ویژه در پرداخت حقوق مستشاران خارجی که دولت همواره بدون بررسی و تصویب این کمیسیون، آن را پرداخت می‌کرد (کمام، ۳/۶/۱۳/۱/۴).

پس از تجربه ناموفق دیوان محاسبات و کمیسیون تفتیش این بار کمیسیون تطبیق حواله‌جات برای نظارت بر مالیه کشور تشکیل شد. قانون تشکیل این کمیسیون در ۱۵ جوزای (۳ شعبان) ۱۳۳۴ قمری به تصویب رسید؛ ولی شواهد حاکی از آن است که این کمیسیون از چند ماه زودتر یعنی ذی‌الحجه ۱۳۳۳ قمری کار خود را آغاز کرده بود. در مکاتبه میان هیئت وزرا با وزارت مالیه در تاریخ ذی‌الحجه ۱۳۳۳ قمری درباره ابلاغ مقررات جدید به این وزارت‌خانه، تأکید شده‌است که مفاد مقررات باید به اطلاع اعضای کمیسیون تطبیق رسانده شود (ساکما، ۱۹۶۱/۰۰۲۴۰/۴۶۸۵). زمان انتخاب اعضای کمیسیون ذی‌الحجه ۱۳۳۳ (ساکما، ۱۹۶۱/۰۰۲۴۰) و تاریخ ساخت مهر کمیسیون ۱۳۳۳ قمری است (ساکما، ۱۹۶۱/۰۰۲۴۰/۴۱۵۱۳).

ساختار کمیسیون تطبیق حواله‌جات

براساس قانون، اعضای کمیسیون تطبیق حواله‌جات مشتمل بر پنج نفر بودند که نمایندگان مجلس شورای ملی آن‌ها را از میان پانزده نفری که دولت پیشنهاد می‌کرد با اکثریت تام انتخاب می‌کردند (کمام، ۳/۶/۱۳/۱/۴). درباره انتخاب اعضا، برخلاف دیوان محاسبات که در آن اختیار انتخاب به مجلس واگذار شده بود، در قانون کمیسیون تطبیق، وزارت مالیه این امتیاز را داشت که ۱۵ نفر را به مجلس معرفی کند و مجلس از میان معرفی‌شدگان اعضای اصلی را انتخاب کند (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره دوم، ۱۳۲۸، ج ۱۳۴، ص ۱۳۵). این امتیاز در راستای افزایش قدرت وزارت مالیه به وزیر آن اعطا شده بود.

شرایط عضویت در این کمیسیون داشتن تابعیت ایران، حداقل سی سال سن، اطلاع از اوضاع مالیه و اداری مملکت، و نیز لیاقت بود (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره سوم، ۱۳۳۳، ج ۳۱، ص ۳۲). مورد اخیر یعنی «اطلاع از اوضاع مالیه و اداری مملکت» در

۱. برخی از اعضای کمیسیون نظارت و تفتیش مانند عزالملک در ادامه به عضویت کمیسیون تطبیق حوالجات نیز درآمدند (ساکما، ۱۹۶۱/۰۰۲۴۰).

قانون تشکیل دیوان محاسبات وجود نداشت و به جای آن «داشتن شرایط عمومی همانند کلیه مستخدمین ادارات دولتی» جزو شرایط سه گانه عضویت در دیوان محاسبات بود (شهبازی، ۱۳۷۳، ص ۱۴۶). این تغییر از ارتقاء کیفی اعضای کمیسیون نسبت به دیوان محاسبات حکایت دارد. بررسی سوابق پنج عضو اولیه کمیسیون تطبیق یعنی «عز المملک کردستانی، میرزارضاحان مستوفی، حسن علی خان نصر المملک، محمد مصدق السلطنه و محسن خان اقتدارالدوله» نشان می دهد که همه آنها سابقه فعالیت در مالیه را داشته اند (کمام، ۳/۶/۱۳/۱/۴). پس از رأی گیری نمایندگان مجلس شورای ملی، اعضای منتخب به وزارت مالیه معرفی می شدند (ساکما، ۲۴۰/۰۰۱۹۶۱). برای جلوگیری از هرگونه سوءاستفاده از مقام و منصب، مقرر شد اعضای مجلس شورای ملی و نیز اشخاصی که دارای مشاغل دولتی بودند، نتوانند هم زمان به عضویت کمیسیون تطبیق درآیند (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره سوم، ۱۳۳۳، ج ۳۱، ص ۳۲). از سوی دیگر، هریک از اعضای کمیسیون، پیش از اشتغال به کار دولتی دیگری باید از عضویت در این کمیسیون استعفاء می کردند (ساکما، ۲۴۰/۰۰۱۳۰۴۷). کمیسیون مزبور مکلف بود از میان اعضای خود یک نفر رئیس و یک نفر نایب رئیس و از میان غیراعضا به قدر لزوم منشی و اجزاء انتخاب کند (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره سوم، ۱۳۳۳، ج ۳۱، ص ۳۲). در سال ۱۳۳۴ قمری، وزارت مالیه پس از مطالعه فراوان، برای استحکام بیشتر کارایی کمیسیون تطبیق لایحه ماده واحده را به هیئت وزرا ارسال کرد که براساس آن اعضای کمیسیون تطبیق باید هر شش ماه یکبار رئیس و نایب رئیس کمیسیون را از میان خود انتخاب می کردند (ساکما، ۲۴۰/۰۰۱۹۶۱).

در مواقعی که یکی از اعضای کمیسیون تطبیق به دلیل ناتوانی یا گمارده شدن به کاری دیگر استعفا می داد، براساس نتایج رأی گیری قبلی، یکی از اعضای علی البدل وارد کمیسیون می شد (ساکما، ۲۴۰/۰۰۱۹۶۱؛ مستوفی، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۴۸۴). مدت زمان عضویت در کمیسیون تطبیق دو سال بود (فراهانی، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۱۲). کمیسیون تطبیق سه شعبه داشت که اعضای آنها به صورت زیر بود (ساکما، ۲۴۰/۰۰۱۹۶۱):

نام شعبه	کارکنان	مشاغل
مراسلات	۶ نفر	رئیس شعبه، منشی اول، منشی دوم، ضابط ^۱ ، اندیکاتورنویس، سوادنویس
محاسبیت	۵ نفر	رئیس شعبه، محاسب اول، محاسب دوم، ثبات ^۲ ، ضابط
تطبیق حواله جات	۳ نفر	رئیس شعبه، محاسب، ثبات

جدول ۱

مشخصات شعب و اعضای
کمیسیون تطبیق

- عز المملک با ۶۳ رأی بیشترین و اقتدارالدوله با ۳۵ رأی کمترین رأی را کسب کردند (کمام، ۳/۱۱۹/۱۱/۱/۵/۲۱).
- بایگان.
- کارمندی که نامه را در دفتر ثبت می کند.

تعیین میزان حقوق اعضای کمیسیون تطبیق برعهده ریاست وزرا بود. براساس تصویب‌نامه هیئت وزرا در سال ۱۳۳۴ قمری، حقوق اعضای کمیسیون تطبیق ماهی ۲۰۰ تومان و حقوق ریاست کمیسیون ماهی ۲۵۰ تومان در نظر گرفته شد. اوراق درخواست این حقوق در نهایت با تصدیق خود اعضای کمیسیون به اداره محاسبات کل ارسال می‌شد و حواله آن برای پرداخت به خزانه‌داری کل ارسال می‌شد (ساکما، ۱۳۴۰/۴۱۵۱۱). حقوق اعضای کمیسیون تطبیق در مقایسه با اعضای دیوان محاسبات و کمیسیون تفتیش افزایش چشمگیر ۵۰ تا ۷۰ تومانی داشته‌است (کیایی‌نژاد، ۱۳۴۲، ص ۷۹؛ کاما، ۳/۶/۱۳/۱/۴).

وظایف و اختیارات کمیسیون

براساس قانون مزبور وظایف و اختیارات زیر که پیش‌ازین برعهده دیوان محاسبات و کمیسیون نظارت و تفتیش بود به کمیسیون تطبیق حواله‌جات محول شد:

۱. تطبیق حواله‌جات مستقیم و اعتباری با بودجه‌ها و اعتبارات مصوبه و تصدیق آن‌ها قبل از رسیدن به امضای وزیر مالیه؛
۲. رسیدگی به حساب ادارات صاحب جمع نقدی و اجناسی که در حکم نقدی است؛
۳. رسیدگی به حساب وزارت خانه‌ها و کمپانی‌ها و اشخاصی که مطابق قراردادها باید حقی به دولت بدهند (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره سوم، ۱۳۳۳، ج ۳۱، ص ۳۲).

در محرم سال ۱۳۳۴ قمری، نظام‌نامه اساسی کمیسیون تطبیق حواله‌جات به تصویب وزارت مالیه رسید و تلاش شد چارچوبی مشخص برای وظایف و اختیارات این کمیسیون ترسیم شود. برخی از مهم‌ترین مواد این نظام‌نامه به صورت خلاصه شامل موارد زیر بود:

- برای مذاکرات حضور سه نفر از اعضا و برای رأی‌گیری حضور چهار نفر لازم است؛
- به هیچ درخواستی که از مجرای قانونی یعنی از طرف وزارت مالیه رسماً به رئیس کمیسیون ابلاغ نشده باشد رسیدگی نخواهد شد؛

- مأخذ رسیدگی کمیسیون تا موقعی که بودجه از مجلس نگذشته است برای مخارج عادی و استمراری، معمول به سابق و برای مخارج فوق‌العاده، تصویب مخصوص هیئت وزرای عظام خواهد بود؛

- مخارج ضروری و غیرمترقبه مانند تعمیر اماکن دولتی مهم و وصول مالیات قبل از مراجعه به کمیسیون از طرف وزارت مالیه اجازه داده می‌شود و از یک ماه الی سه ماه صورت کل آن‌ها به‌ضمیمه اوراق و اسناد و متعلق بها برای اطلاع و تصدیق کمیسیون تهیه و تسلیم می‌شود (ساکما، ۱۳۴۰/۰۵۳۹۷).

تطبیق حواله‌جات را می‌توان اصلی‌ترین و مهم‌ترین وظیفه کمیسیون تطبیق حواله‌جات به‌شمار آورد (ساکما، ۱۹۶۱/۰۰۲۴۰). براساس قانون تشکیل کمیسیون تطبیق حواله‌جات، وزارت‌خانه‌ها و اداره‌های دولتی باید اوراق درخواست حواله‌جات را به اداره محاسبات وزارت مالیه می‌فرستادند. اداره محاسبات موظف بود پس از ثبت درخواست‌نامه‌ها و بررسی اولیه وجوه درخواست‌شده، اطلاعات خود را در گزارشی به‌صورت مشروح به اوراق درخواست منضم کند و به کمیسیون تطبیق حواله‌جات ارسال کند (ساکما، ۲۴۰/۴۶۸۵). کمیسیون تطبیق مبلغ و موضوع درخواست‌نامه‌ها و گزارش اداره محاسبات کل را بررسی می‌کرد و رأی نهایی خود را در تصدیق یا رد درخواست‌نامه‌ها صادر می‌کرد (ساکما، ۲۴۰/۴۶۸۵). اساس رسیدگی کمیسیون براساس قانون، بودجه‌ها و اعتبارات مصوبه بود. در صورتی که بودجه‌ها و اعتبارات وزارت‌خانه‌ها و اداره‌ها به‌تصویب مجلس شورای ملی نرسیده نبود، اساس رسیدگی کمیسیون تصویب‌نامه‌های هیئت وزرا بود (ساکما، ۲۴۰/۴۶۸۵).

در صورتی که درخواست‌نامه‌ها به تصدیق کمیسیون می‌رسید، اوراق درخواست تصدیق‌شده به اداره محاسبات کل ارسال می‌شد و از آنجا برای تأیید و امضای وزیر مالیه به وزارت مالیه ارجاع می‌شد. در صورت تأیید وزیر مالیه، اوراق درخواست با دستور و اجازه صدور حواله به امضای وزیر می‌رسید. در ادامه، اداره محاسبات کل وجه هر یک از اوراق درخواست را به عهده خزانه‌داری کل حواله می‌کرد. حواله صادرشده مستقیماً به امضای وزیر مالیه می‌رسید و اجازه پرداخت وجه آن در مرکز به صندوق مرکزی و در ولایات به پیشکاران مالیه صادر می‌شد (ساکما، ۲۴۰/۴۶۸۵). اگر کمیسیون تطبیق حواله‌جات درخواست‌نامه‌ای را رد می‌کرد، صاحبان حواله برای اعتراض به هیئت وزرا متوسل می‌شدند (ساکما، ۲۱۰/۰۰۲۶۶۹).

وظیفه دیگر کمیسیون که پیشتر از وظایف دیوان محاسبات بود، بررسی صورت حساب‌های پیشکاران مالیه و وزارت‌خانه‌ها و تمام اداره‌های صاحب‌جمع بود. این محاسبات پس از بررسی در اداره محاسبات کل و مقابله با اسناد مثبت^۱ به‌صورت خلاصه در دفاتری مخصوص ثبت می‌شدند. سپس صورتی کلی از این حساب‌برسی برای کمیسیون تطبیق حواله‌جات ارسال می‌شد تا براساس وظایف خود به حساب‌های وزارت‌خانه‌ها و صاحب‌جمعان دولتی و کمپانی‌ها رسیدگی کند و نتایج آن را به وزارت مالیه گزارش دهد (ساکما، ۲۴۰/۴۶۸۵). برای نمونه، یکی از وظایف کمیسیون تصدیق صورت حساب‌های شعبه ملزومات بود. این شعبه بودجه‌ای برای خرید لوازم ضروری و فوری اداره‌ها داشت (ساکما، ۲۴۰/۲۹۰۱۶).

۱. اسناد مثبت (ثابت‌کننده) شامل نظراتی بود که اداره محاسبات درباره اوراق درخواست وزارت‌خانه‌ها تحریر و تنظیم می‌کرد.

عوامل ناکارآمدی کمیسیون تطبیق حوالجات

دولت و مجلس با توجه به ساختار منسجم کمیسیون نسبت به دیوان محاسبات و اختیارات و وظایفی که برای آن تعیین شده بود، امیدوار بودند که این کمیسیون به زودی اوضاع نابه سامان مالی را سامان بخشد. با وجود این بررسی اسناد و مشروح مذاکرات نمایندگان مجلس نشان می دهد که کمیسیون در انجام وظایف خود ناتوان بوده و به همین علت هم منحل شده است. تاریخ دقیق انحلال کمیسیون تطبیق حوالجات به روشنی مشخص نیست. آخرین اسناد به جای مانده از فعالیت کمیسیون دوماهه آخر سال ۱۳۳۷ قمری است (ساکما، ۲۴۰/۸۴۶۴۸). در عین حال گزارشی از یکی از اعضای کمیسیون تطبیق که مهر کمیسیون نیز در انتهای آن قرار گرفته است نشان می دهد که این کمیسیون دست کم تا سال ۱۳۴۰ قمری به صورت اسمی فعال بوده است (کمام، ۳/۶/۱۳/۱/۴). پیش از شکل گیری این کمیسیون قرار بود طبق قانون تا زمان اصلاح نواقص، دیوان محاسبات به کار خود ادامه دهد، ولی این قانون عملی نشد تا در نهایت در سال ۱۳۴۰ قمری بر اساس یک ماده واحده، کمیسیون مخارج به صورت رسمی جایگزین آن شد (مصدق، ۱۳۰۴، ص ۱۱۵).

عوامل گوناگونی در ناکارآمدی کمیسیون تطبیق حوالجات نقش داشت که از مهم ترین آن ها می توان به پیامدهای وقوع جنگ جهانی اول، توجه بیش از حد به امور جزئی، بی توجهی وزارتخانه ها و ادارهای دولتی به قوانین کمیسیون، و هم تراز نبودن حجم کارها با توان اعضای کمیسیون اشاره کرد. برای ملموس شدن این عوامل هر کدام از آن ها را به صورت مختصر تشریح می گردد:

پیامدهای وقوع جنگ جهانی اول

وقوع جنگ جهانی اول و تبعات ناشی از آن آب سردی بر پیکر مشروطه و مشروطه خواهان بود. با وجود اعلام بی طرفی دولت ایران، کشورهای درگیر جنگ خیلی زود جنگ خود را به خاک ایران هم کشاندند و بی ثباتی سیاسی و اقتصادی ای را که پس از استقرار مشروطیت بر کشور حاکم شده بود تشدید کردند. تمامی اصلاحاتی که پس از مشروطه در ساختار حکومت قاجار در حال انجام بود به شدت تحت تأثیر تحولات ناشی از جنگ قرار گرفت. یکی از تأثیر پذیرترین بخش های دولت قاجار تشکیلات مالی بود. مالیه ورشکسته قاجار با وجود اصلاحات گسترده ورشکسته تر از قبل شد (فلور، ۱۳۹۵، ص ۶۲۲). بی ثباتی سیاسی باعث ناتوانی دولت مرکزی در وصول مالیات های دیوانی بود و درآمدهای کشور با وجود افزایش مخارج آن به شدت کاهش یافت. در این زمان، مالیات ها به ویژه در مناطق تحت اشغال روسیه، عثمانی و انگلیس در بهترین حالت به صورت نامنظم وصول می شد و

در بدترین حالت اصلاً وصول نمی‌شد (فلور، ۱۳۹۵، صص ۶۲۱-۶۲۲). کمیسیون تطبیق از آغاز تا پایان فعالیتش یعنی اواخر ۱۳۳۳ تا سال ۱۳۴۰ قمری، تحت تأثیر جنگ جهانی و پیامدهای ناشی از آن بود. مهم‌ترین تأثیری که وقوع جنگ جهانی بر کمیسیون تطبیق گذاشت، مهاجرت برخی از نمایندگان و تصویب نشدن بودجه کشور در مجلس شورای ملی بود (مصدق، ۱۳۰۴، ص ۱۱۳). این وضعیت به حذف نظارت بر بسیاری از هزینه‌ها و نیز خروج حسابرسی‌ها از چرخه بررسی در کمیسیون تطبیق منجر شد (مصدق، ۱۳۰۴، ص ۱۱۳). تحت تأثیر این اوضاع، صدور شمار زیادی حواله بدون تصدیق کمیسیون، مالیه و رشکسته قاجار را دچار بحران شدید مالی کرد (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره چهارم، ۱۳۴۰، ج ۳۵، ص ۳۵). از آنجا که بودجه مصوب مجلس وجود نداشت، کمیسیون تطبیق، مبنای بررسی حواله‌جات را بودجه‌ها و تصویب‌نامه‌های تصویب شده در هیئت وزرا قرار می‌داد (ساکما، ۲۴۰/۴۶۸۵). در این وضعیت امکان تصدیق تمام وجوهی که از خزانه خارج می‌شد از قبیل حقوق مأموران ولایات و مخارج محلی وجود نداشت (مصدق، ۱۳۰۴، ص ۱۱۳). گزارش‌های نمایندگان مجلس شورای ملی حاکی از آن است که کمیسیون تنها در مواردی چون پرداخت شهریه به فلان ضعیفه حق تصدیق یا رد داشت و در مواردی که پای مبلغی چند هزار تومانی در بین بود حق اظهار نظر پیدا نمی‌کرد (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره چهارم، ۱۳۴۰، ج ۳۴، ص ۳۴).

در چنین شرایطی کمیسیون کارایی خود را از دست می‌داد؛ چرا که تصمیم‌گیرندگان و مصرف‌کنندگان اعتبارات وزرا بودند و آن‌ها نیز هر چه می‌خواستند تصویب می‌کردند (مصدق، ۱۳۶۴، ص ۹۰).

رسیدگی به حساب اداره‌های صاحب جمع نقدی و جنسی یکی از وظایف اصلی کمیسیون تطبیق بود که در زمان فترت نتوانست آن را به درستی انجام دهد. این وضعیت باعث تجمع بقایای وصول نشده مالیاتی شد (ساکما، ۲۴۰/۴۸۷). هم‌چنین، رسیدگی به حساب وزارت‌خانه‌ها، کمپانی‌ها و اشخاصی که مطابق قراردادها باید وجوهی را به دولت پرداخت می‌کردند، یکی دیگر از وظایفی بود که کمیسیون نتوانست به خوبی از عهده آن برآید. این وضعیت باعث وصول نشدن طلب‌های دولت و کسری بودجه شد (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره چهارم، ۱۳۴۰، ج ۳۶، ص ۳۶).

توجه به امور جزئی و رهاکردن امور کلان مالی

بررسی و تأیید حواله‌جات تمامی هزینه‌ها و حسابرسی همه وزارت‌خانه‌ها و اداره‌های دولتی اصلی‌ترین وظیفه کمیسیون تطبیق حواله‌جات بود که به تدریج نادیده گرفته شد

(کمام، ۳/۶/۱۳/۱/۴). بررسی پرونده‌های کمیسیون تطبیق نشان می‌دهد که این کمیسیون تا چه میزان خود را درگیر موضوعات جزئی و کم‌اهمیت کرده و به امور مهم مالی کشور کمتر توجه کرده‌است. این وضعیت دو عامل اصلی داشت: سیاست‌های وزارت مالیه و وضعیت سیاسی و اجتماعی. وزارت مالیه اعتبارات فوری را بدون تأیید کمیسیون پرداخت می‌کرد و تنها، مواردی را که فوریت نداشت آن‌هم به دلیل خالی بودن خزانه به کمیسیون می‌فرستاد. این کار برای ائتلاف وقت تا زمان رسیدن پول به خزانه انجام می‌شد (مصدق، ۱۳۶۴، ص ۹۰).^۱ کمیسیون به تدریج رسالت اولیه خود را از دست داد و درگیر رسیدگی به پرونده‌های کم‌اهمیت شد. برای نمونه، کمیسیون برای تصدیق پرداخت هزینه‌های برگزاری یک مهمانی در وزارت خارجه، مکاتبات بسیاری برای دریافت ریز مخارج اندک آن انجام داد که طولانی شدن روند تصدیق باعث اعتراض وزارت خارجه و وزارت مالیه به کمیسیون شد. بیش از بیست مکاتبه در این موضوع میان اداره‌های این دو وزارت‌خانه ردوبدل شد که بیشتر به موضوعات کم‌اهمیتی چون ریز هزینه چراغانی و مواردی از این دست اختصاص داشت (ساکما، ۲۴۰/۷۰۱۴). نمونه دیگر، در ۱۳۳۵ قمری در پرونده بررسی ورقه درخواست مخارج مراسم ترحیم حاجی شریعتمدار گیلانی، به دلیل مطالبه ریز مخارج چندین مکاتبه با اداره‌ها و وزارت‌خانه‌های مختلف انجام شد (ساکما، ۲۴۰/۵۳۴۸۱).

رسیدگی به اوراق درخواست پرداخت حقوق کارکنان دولت یکی از موضوعات زمان‌بر کمیسیون تطبیق بود (ساکما، ۲۴۰/۵۰۹). عامل اصلی زمان‌بر بودن بررسی این اوراق این بود که اولاً برای هر شخص پرونده‌ای تشکیل می‌شد، دوم این که کمیسیون بعد از بررسی پرونده‌ها، مواردی از این حقوق‌ها را کسر یا قطع می‌کرد که با اعتراض صاحب حقوق روند بررسی طولانی می‌شد (ساکما، ۲۱۰/۹۷۰۳). پرداخت شهریه اشخاص نیز یکی از موضوعات اصلی و هرروزه کمیسیون بود (ساکما، ۲۴۰/۱۰۲۴۲۱). در این مورد نیز زمانی که شهریه‌ای رد می‌شد یا به تعویق می‌افتاد، کمیسیون با اعتراض و اعمال فشار صاحب آن مواجه می‌شد (ساکما، ۲۱۰/۹۶۷۵).

بعد از انحلال کمیسیون تطبیق، نمایندگان مجلس به این موضوع معترف بودند که کمیسیون تنها حواله‌جات شهریه یا پرونده‌هایی را بررسی می‌کرد که تصدیق کردن یا تصدیق نکردنش برای منافع دولت فرقی نمی‌کرد (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره چهارم، ۱۳۴۰، ج ۵۶، ص ۵۶). موارد فهرست‌وار زیر نمونه‌های دیگری از موضوعات کم‌اهمیت و درعین حال زمان‌بر رسیدگی شده در کمیسیون تطبیق حواله جات است:

- هزینه‌های افطاری وزارت امور خارجه (ساکما، ۲۴۰/۱۳۰۴۷).

۱. به باور مصدق، اعضای کمیسیون از این وضعیت شکایتی نداشتند؛ چون در هر صورت حقوق ماهانه خود را دریافت می‌کردند (مصدق، ۱۳۶۴، ص ۹۱).

- هزینه‌های آبیاری راه شمیران (ساکما، ۲۴۰/۰۱۳۰۴۷).
- اضافه‌حقوق کارکنان دولت به صورت جداگانه (ساکما، ۲۱۰/۹۸۲۸).
- هزینه قصیل^۱ اسب‌های توپ‌خانه (ساکما، ۲۴۰/۴۷۰۶۵).
- هزینه‌های اداره روزنامه آفتاب (ساکما، ۲۴۰/۴۶۸۵).
- هزینه بنایی ساختمان‌های دولتی (کمام، ۳/۱۶۹/۲/۱/۱۸).
- هزینه مأموریت کارکنان به صورت جداگانه (ساکما، ۲۴۰/۳۲۴۰۹).
- هزینه تعمیر مستراح ساختمان کمیسیون (ساکما، ۲۴۰/۴۵۴۱۶).

هم‌تراز نبودن حجم کارها با توان اعضای کمیسیون

رسیدگی به شمار زیاد پرونده‌های ارسالی از اداره محاسبات در توان اعضای کمیسیون نبود. حجم زیاد این پرونده‌ها زمانی مشخص می‌شود که بدانیم تنها برای برقراری حقوق یا اضافه‌حقوق هر فرد یک تصویب‌نامه از طرف هیئت وزرا تهیه و برای رسیدگی به کمیسیون ارسال می‌شد (ساکما، ۲۴۰/۵۶۲۳۵؛ ۲۴۰/۵۶۲۳۶). این وضعیت به طولانی شدن فرایند بررسی اوراق درخواست منجر می‌شد. براساس گزارش یکی از نمایندگان مجلس، روند رسیدگی به حواله‌جات به گونه‌ای بود که مردم به آن «کمیسیون تعویق حواله‌جات» می‌گفتند (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره چهارم، ۱۳۴۰، ج ۳۴، ص ۳۴). این وضعیت هم‌چنین باعث نارضایتی وزرا از وزارت مالیه شده بود و وزیر مالیه ناچار بود برای جلوگیری از فشارها برخی وجوه را پیش از تصدیق کمیسیون از خزانه خارج کند (کمام، ۳/۶/۱۳/۱/۴).

کمیسیون مکلف بود اوراق درخواست فوری را پس از ۲۴ ساعت و اوراق درخواست عادی را پس از ۳ روز رد یا تأیید کند و هم‌چنین ملزم بود در صورت ناقص بودن اسناد، آن را فوراً به اداره محاسبات گزارش دهد (ساکما، ۲۴۰/۰۱۳۰۴۷). ولی در عمل کمیسیون نمی‌توانست این مهلت تعیین شده را رعایت کند و دلیل آن نقص همیشگی اسناد هزینه و اختلاف نظر میان اعضای کمیسیون بود (ساکما، ۲۴۰/۰۱۳۰۴۷). افزون بر این، کمیسیون بخش زیادی از وقت خود را صرف بررسی و تصدیق اوراق مخارج سال‌های قبل می‌کرد (ساکما، ۲۴۰/۸۴۶۴۸). برای نمونه، از همان ابتدای شکل‌گیری یعنی اوایل سال ۱۳۳۴ قمری، کمیسیون برای بررسی حساب وزارت معارف، اصرار داشت تا صورت عواید دوساله و اسناد مثبت این وزارت‌خانه در اختیار اعضا قرار گیرد (ساکما، ۲۴۰/۰۴۹۷۵۴). هم‌چنین، کمیسیون با وجود گذشت چند سال، مجدداً به پرداخت‌های تصویب‌شده مجلس در زمان ریاست شوستر بر خزانه‌داری رسیدگی می‌کرد (ساکما، ۲۱۰/۰۰۲۶۶۹).

۱. قصیل /qasil/: بوته جو نارس که درو کنند و به چهارپایان دهند. آنچه از کشت سبز بریده می‌شود.

یکی دیگر از معضلات کمیسیون، استعفای گاه‌وبیگاه اعضای آن برای تصدی مناصب دیگر بود. این وضعیت باعث تأخیر در کار کمیسیون می‌شد؛ چراکه براساس نظام‌نامه، برای اتخاذ رأی در کمیسیون حضور چهار نفر لازم بود (ساکما، ۱۳۰۴۷/۰۲۴۰). در سال ۱۳۳۶ قمری، بعد از استعفای میرز رضا مستوفی و مرگ مجیرالملک کمیسیون طبق قانون تنها با سه رأی حق رأی‌گیری در پرونده‌ها را نداشت؛ به همین دلیل اوراق درخواست بلا تکلیف ماند و صاحبان اوراق همه‌روزه به اداره محاسبات فشار می‌آوردند (ساکما، ۱۳۰۴۷/۰۲۴۰). با ادامه این وضعیت، وزارت مالیه طی نامه‌ای به کمیسیون تطبیق دستور داد اوراق درخواست معوقه مربوط به حقوق عقب‌افتاده کارکنان وزارت‌خانه‌ها را به دلیل به حد نصاب نرسیدن اعضای کمیسیون به اداره محاسبات عودت دهد تا این وزارت‌خانه با مسئولیت خود تکلیف آن‌ها را مشخص کند (ساکما، ۱۳۰۴۷/۰۲۴۰). این درخواست با مخالفت کمیسیون مواجه شد و در نهایت پس از تکمیل اعضای کمیسیون، اداره محاسبات از کمیسیون خواست به دلیل فشارهای صاحبان حواله، به صورت فوری اوراق درخواست سال گذشته و جدید را بررسی و تصدیق کند (ساکما، ۱۳۰۴۷/۰۲۴۰).

بی‌توجهی وزارت‌خانه‌ها و اداره‌های دولتی به قوانین کمیسیون

حسابرسی وزارت‌خانه‌ها و اداره‌های دولتی که از وظایف مهم کمیسیون تطبیق بود، به دلیل تعلل وزارت‌خانه‌ها و اداره‌های دولتی در ارسال اسناد خرج خود به وزارت مالیه همواره با مشکل روبه‌رو بود. همین موضوع باعث شد تا در نهایت کار حسابرسی آن‌ها از وظایف کمیسیون حذف شود (ساکما، ۱۳۰۴۶۸۵/۰۲۴۰). کارکنان وزارت مالیه نیز یکی از موانع اصلی رسیدگی به حساب صاحب‌جمعان بودند. بنابر گزارش کمیسیون، طی پنج سال تنها محاسبه چهار پیشکار مالیه به صورت ناقص انجام شد (کمام، ۱۳۰۴۶/۰۳۰۶). کفیل وزارت مالیه، در گزارشی مهم‌ترین عامل ناتوانی مالیه در حسابرسی‌های کشور را ناآشنایی کارکنان وزارت‌خانه‌ها با قوانین و مقررات جدید وزارت مالیه و بی‌توجهی به این قوانین معرفی کرده است (ساکما، ۱۳۰۴۶۸۵/۰۲۴۰). وزارت مالیه نیز به این امر معترف بود که هنوز بسیاری از کارکنان طبق روال گذشته به پرونده‌ها رسیدگی می‌کنند؛ براین اساس در نامه‌ای خطاب به اداره‌های تابعه ضمن اعتراض به نظام ملوک‌الطوایفی حاکم بر اداره‌های مالیه درباره تعلل آن‌ها در انجام کار ارباب‌رجوع هشدار داد (ساکما، ۱۳۰۴۷/۰۲۴۰). گزارش کمیسیون تطبیق نیز به این نکته اشاره دارد که پس از شروع کار کمیسیون، کارکنان وزارت مالیه به تدریج به تصدیقات کمیسیون وقعی نمی‌گذاشتند و در بسیاری از مواقع اوراق ارسالی به کمیسیون را وزیر مالیه پیشتر مهر و تصدیق کرده بود (کمام، ۱۳۰۴۶/۰۳۰۶). در یک نمونه

به دلیل تعلل کمیسیون و سایر اداره‌های مالیه، کار تصدیق و صدور حواله هزینه تعمیر مستراح ساختمان کمیسیون تطبیق بیش از دو سال طول کشید (ساکما، ۲۴۰/۴۵۲۱۴). کمیسیون تمام تلاش خود را انجام می‌داد تا بتواند در بررسی اوراق درخواست و پرونده‌های حسابرسی مالیه طبق قانون و نظام‌نامه عمل کند. بر همین اساس در بسیاری از مواقع با کوچکترین نقص کار تصدیق پرونده‌ای را به تعویق می‌انداخت (ساکما، ۲۴۰/۵۱۷۵۱). یکی از اشکالات عمده‌ای که کمیسیون به اوراق درخواست می‌گرفت، ناقص بودن اسناد خرج بود. بسیاری از اوراق درخواست بدون ارسال صورت مخارج به کمیسیون می‌رفت (ساکما، ۲۴۰/۰۶۲۷۷۵) و برخی دیگر بدون تعیین محل اعتبار مخارج ارسال می‌شد (ساکما، ۲۴۰/۸۴۶۴۸). هرچند این اشکالات براساس قانون و نظام‌نامه بر درخواست‌ها وارد بود، ولی باتوجه به وضعیت بحرانی کشور در آن روزگار، به نظر می‌رسد که این کار کمیسیون به وخیم شدن اوضاع و طولانی شدن فرایند بررسی اوراق و حسابرسی‌ها منجر می‌شده است. در سال ۱۳۳۵ قمری، اداره محاسبات کل به دلیل فشار وزارت خانه‌ها به وزارت مالیه از کمیسیون تطبیق درخواست کرد تا فهرستی از اوراق درخواست معوقه و علت تعویق آن‌ها را تهیه کند (ساکما، ۲۴۰/۰۱۳۰۴۷). فهرست مدنظر نشان می‌داد که از چهل ورقه درخواست تنها چند عدد از آن‌ها بررسی شده بودند. از نظر اداره محاسبات کمیسیون در تصدیق اوراق درخواست، وضعیت جامعه را در نظر نمی‌گرفت. برای نمونه، در سال ۱۳۳۶ قمری، اداره محاسبات در نامه‌ای به کمیسیون درخواست کرد تا رسیدگی به پرونده بازخرید مستمری‌بگیران بدون فوت وقت انجام شود؛ چراکه این اشخاص به دلیل پریشانی اوضاع مالی، خود را بازخرید کرده بودند و این کار سود فراوانی برای دولت داشت؛ ولی کمیسیون به این درخواست توجهی نکرد (ساکما، ۲۴۰/۰۱۳۰۴۷) یا زمانی که وضعیت معلمان مدارس به دلیل تعویق چندین ماهه حقوق بحرانی بود، کمیسیون تطبیق حواله‌جات به دلیل تصویب نشدن بودجه وزارت معارف در مجلس شورای ملی حواله آن‌ها را رد کرد و باعث تشدید وضعیت بحرانی معلمان شد (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره چهارم، ۱۳۴۰، ج ۴۰، ص ۴۰).

نتیجه‌گیری

نبود نظارت بر مالیه از سال‌های آغازین تشکیل حکومت قاجار به بروز پدیده‌هایی چون موجب‌سازی و حساب‌سازی منجر شد و این وضعیت بسیاری از منابع مالی را تباہ کرد. پس از استقرار نظام مشروطیت، دولت و مجلس مشروطه به درستی یکی از راه‌های بهبود اوضاع تشکیلات و رشکسته مالیه را در ایجاد سازوکار نظارتی برای آن تشخیص دادند.

پس از ناکارآمدی دیوان محاسبات و کمیسیون نظارت و تفتیش مالیه، کمیسیون تطبیق حوالجات تشکیل شد و به نظر می‌رسید که سازوکاری کارآمد و دقیق برای نظارت بر هزینه‌های دولتی و حسابرسی وزارت‌خانه‌ها و اداره‌های دولتی باشد. این کمیسیون با اختیارات و استقلال بیشتر از دو تجربه پیشین، در اواخر سال ۱۳۳۳ قمری تشکیل شد و انتظار می‌رفت که بتواند به تدریج باعث افزایش درآمدها و مانع از اتلاف آن‌ها شود که این گونه نشد. عوامل گوناگونی در ناکارآمدی کمیسیون تطبیق نقش داشتند که مهم‌ترین آن‌ها وضعیت سیاسی اقتصادی کشور متأثر از جنگ جهانی اول و پیامدهای آن بود. این جنگ علاوه بر آشفتگی سیاسی بر آشفتگی اقتصادی کشور هم افزود و باعث افزایش هزینه‌ها و کاهش شدید درآمدها شد. این وضعیت باعث شد وزارت مالیه و هیئت وزرا برای پیشبرد مقاصد خود از اختیارات کمیسیون بکاهند و بسیاری از هزینه‌ها را بدون تأیید کمیسیون تصویب و پرداخت کنند. در نهایت ناتوانی کمیسیون در انجام به موقع وظایفش و بی‌اعتنایی اداره‌های دولتی به قوانین باعث طولانی شدن فرایند نظارت بر هزینه‌ها شد و دولت هم تنها امور جزئی چون پرداخت شهریه اشخاص و هزینه‌های جزئی وزارت‌خانه‌ها را به کمیسیون محول می‌کرد. این عوامل به همراه تراز نبودن حجم کارها با توان اعضا سرانجام به انحلال کمیسیون در سال ۱۳۴۰ قمری منجر شد.

منبع

اسناد

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما)، شناسه سند:

۲۱۰/۰۰۲۶۶۹؛ ۲۱۰/۹۶۷۵؛ ۲۱۰/۹۷۰۳؛ ۲۱۰/۹۸۲۸؛ ۲۳۲/۲۰۷۵؛ ۲۳۲/۲۴۲۷؛ ۲۴۰/۰۰۱۹۶۱؛ ۲۴۰/۰۰۵۳۹۷؛ ۲۴۰/۰۱۳۰۴۷؛ ۲۴۰/۰۵۹۴۴۱؛ ۲۴۰/۰۶۲۷۷۵؛ ۲۴۰/۱۰۰۸۱۶؛ ۲۴۰/۱۰۰۸۱۷؛ ۲۴۰/۱۰۲۴۲۱؛ ۲۴۰/۱۶۲۰۲؛ ۲۴۰/۴۹۷۵۴؛ ۲۴۰/۲۹۰۱۶؛ ۲۴۰/۳۲۴۰۹؛ ۲۴۰/۴۱۵۱۱؛ ۲۴۰/۴۱۵۱۳؛ ۲۴۰/۲۱۴۴۵؛ ۲۴۰/۴۵۴۱۶؛ ۲۴۰/۴۶۸۵؛ ۲۴۰/۴۷۰۶۵؛ ۲۴۰/۴۷۳۱۸؛ ۲۴۰/۴۸۱۷؛ ۲۴۰/۵۰۹؛ ۲۴۰/۵۱۷۵۱؛ ۲۴۰/۵۶۲۳۵؛ ۲۴۰/۵۶۲۳۶؛ ۲۴۰/۷۰۱۴؛ ۲۴۰/۸۴۶۴۸؛ ۲۹۵/۷۲۵۸؛ ۲۹۵/۷۳۹۰.

کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی (کمام): شماره بازیابی: ۳/۱۶۹/۲/۱/۱۸؛ ۳/۱۶۹/۱/۱/۴؛ ۳/۱۷۹/۱/۱/۵/۲۱.

کتاب

افضل الملک، غلام‌حسین. (۱۳۶۱). *افضل التواریخ*. (منصوره اتحادیه و سیروس سعدوندیان، مصححان).

- تهران: نشر تاریخ ایران.
دوران، سر مورتیمر. (۹۲۱۳). گزارش سر مورتیمر دوران: اسنادی درباره وضعیت ایران در دهه پایانی قرن نوزدهم. (احمد سیف، مترجم). تهران: نشر نی.
شوستر، مورگان. (۱۳۹۴). *اختناق ایران*. (حسن افشار، مترجم). تهران: نشر ماهی.
صفایی، ابراهیم. (۱۳۵۳). *زمینه‌های اجتماعی کودتای ۱۲۹۹*. تهران: شرکت افست.
عین السلطنه، قهرمان میرزا سالور. (۱۳۷۴). *روزنامه خاطرات عین السلطنه*. (ج ۲). (مسعود سالور و ایرج افشار، مصححان). تهران: اساطیر.
فراهانی، حسن. (۱۳۸۵). *روزشمار تاریخ معاصر ایران*. (ج ۱). تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
فلور، ویلم. (۱۳۹۵). *تاریخ مالی ایران در روزگار صفویان و قاجاریان*. (ابوالقاسم سری، مترجم). تهران: انتشارات توس.
کرزن، جورج ناتانیل. (۱۳۸۰). *ایران و قضیه ایران*. (ج ۲). (ج ۵). (غلام‌علی وحید مازندرانی، مترجم). تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
مستوفی، عبدالله. (۱۳۷۱). *شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه*. (ج ۱؛ ج ۳). تهران: انتشارات زوار.
مصدق، محمد. (۱۳۰۴). *اصول قواعد و قوانین در ممالک خارجه و ایران*. تهران: مطبعه تمدن.
مصدق، محمد. (۱۳۶۴). *خاطرات و تالمت دکتر محمد مصدق*. (ایرج افشار، کوشش گر). تهران: محمدعلی علمی.
نظام السلطنه مافی، حسین قلی. (۱۳۶۲). *اسناد و خاطرات حسین قلی خان نظام السلطنه مافی*. (ج ۳). (ج ۲). (معصومه مافی، منصوره اتحادیه، سیروس سعدونیان و حمید رام‌پیشه، مصححان). تهران: نشر تاریخ ایران.
نواب طهرانی، میرزاهدی. (۱۳۷۶). *دستورالاعتقاد: رساله‌ای انتقادی و سیاسی از اوایل عصر قاجار*. (سیدعلی آل‌داوود، کوشش گر). تهران: نشر تاریخ ایران.
واتسن، رابرت گرت. (۱۳۴۰). *تاریخ قاجار*. (عباس قلی آذری، مترجم). بی‌جا: بی‌نا.

مقاله

- تکمیل همایون، ناصر. (۱۳۹۲). «دکتر محمد مصدق ریاست کمیسیون تطبیق حوالجات مالیه». *بخارا*، سال پانزدهم، شماره ۹۵ و ۹۶ (مهر-آبان ۱۳۹۲)، صص ۱۷۷-۱۸۴.
«رساله مجدی». (۱۳۰۶). *ارمغان*، شماره ۶۲ و ۶۳ (اردیبهشت و خرداد ۱۳۰۶)، صص ۸۲-۹۵.
شهبازی، خیرالله. (۱۳۷۳). «سیری در تحولات حقوقی دیوان محاسبات از آغاز تا به امروز: دیوان محاسبات

- در آینه حقوق». مجلس و پژوهش (مجلس و راهبرد)، شماره ۱۳ (دی و بهمن ۱۳۷۳)، صص ۱۴۳-۱۶۰.
- کیایی‌نژاد، زین‌الدین. (۱۳۴۲). «دیوان محاسبات و قدرت قانونی آن». *کانون وکلا*، شماره ۸۸ (بهمن و اسفند ۱۳۴۲)، صص ۷۵-۷۹.
- محمدی، امین. (۱۳۹۶). «کتابچه محاسن و معایب دیوان استیفاء: تلاش حکومت قاجار برای اصلاح مالیه در دوره ناصری». *آرشیو ملی ایران*، سال سوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۶، صص ۱۳۶-۱۷۳.
- محمدی، امین؛ مرضیه ثمره حسینی. (۱۳۹۴). «بررسی برات و اسناد شبه‌برات». *پیام بهارستان*، دوره ۲، سال ۸، شماره ۲۶ (پاییز و زمستان ۱۳۹۴)، صص ۲۱۶-۲۵۸.

مشروح مذاکرات

- مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره اول، ۱۳۲۶، ج ۱.
- مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره دوم، ۱۳۲۸، ج ۱۳۴.
- مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره سوم، ۱۳۳۳، ج ۲۵.
- مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره سوم، ۱۳۳۳، ج ۳۱.
- مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره سوم، ۱۳۳۳، ج ۴۷.
- مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره چهارم، ۱۳۴۰، ج ۳۴.
- مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره چهارم، ۱۳۴۰، ج ۳۵.
- مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره چهارم، ۱۳۴۰، ج ۳۶.
- مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره چهارم، ۱۳۴۰، ج ۴۰.
- مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره چهارم، ۱۳۴۰، ج ۵۶.

English Translation of References

Documents

Ketābxāne, Muze va Markaz-e Asnād-e Majles-e Šorā-ye Eslāmi (Kemām) (Library,

Museum and Document Center of Iran Parliament), Retrieval number:

3/169/2/1/18; 3/6/13/1/4; 3/179/11/1/5/21. [Persian]

Sāzmān-e Asnād va Ketābxāne-ye Melli-ye Irān (Sākmāā) (National Library and Archives Organization of Iran), Document ID:

210/002669; 210/9675; 210/2703; 210/9828; 232/2075; 232/2427; 240/ 001961;

240/005397; 240/013047; 240/059441; 240/062775; 240/100816; 240/100817;

240/102421; 240/16202; 240049754; 240/29016; 240/32409; 240/41511; 240/41513;
240/45214; 240/45416; 240/4685; 240/47065; 240/47318; 240/487; 240/509;
240/51751; 240/53481; 240/56235; 240/56236; 240/7014; 240/84648; 295/7258;
295/7390. [Persian]

Books

- Afzal Al-Molk, Gholam Hossein. (1361/1982). "*Afzal ot-tavārix*" (The best of histories). Edited by Mansoureh Ettehadieh & Sirous Saadvandian. Tehran: Našr-e Tārix-e Irān. [Persian]
- Curzon, George Nathaniel. (1380/2001). "*Irān va qazie-ye Irān*" (Persia and the Persian question) (vol. 2) (5th ed.). Translated by Gholam Ali Vahid Mazandarani. Tehran: Enteshārāt-e 'Elmi Farhangi. [Persian]
- Durand, Henry Mortimer. (1392/2013). "*Gozāreš-e Ser Mortimer Dorānd: Asnādi darbāre-ye vaz'eeyat-e Irān dar dahe-ye pāyāni-ye qarn-e nuzdahom*" (Sir Mortimer Durand's report: Documents on Iran in the late nineteenth century). Translated by Ahmad Seif. Tehran: Našr-e Ney. [Persian]
- Eyn Al-Saltaneh, Ghahreman Mirza Salour. (1374/1995). "*Ruznāme-ye xāterāt-e Eyn os-Saltane*" (Journal of Eyn Al-Saltaneh's memoires) (vol. 2). Edited by Mašoud Salour & Iraj Afshar. Tehran: Asātir. [Persian]
- Farahani, Hassan. (1385/2006). "*Ruz-šomār-e tārix-e mo'āser-e Irān*" (Chronology of Iranian contemporary history) (vol. 1). Tehran: Mo'assese-ye Motālē'āt va Pažuheš-hā-ye Siāsi (Political Studies and Research Institute). [Persian]
- Floor, Willem. (1371/1992). "*Tārix-e māli-ye Irān dar ruzegār-e Safaviān va Qājāriān*" (A Fiscal history of Iran in the Safavi and Qajar periods 1502 - 1925). Translated by Abu Al-Ghasem Serri. Tehran: Enteshārāt-e Tus. [Persian]
- Mosaddegh, Mohammad. (1304/1925). "*Osul, qavā'ed va qavānin dar mamālek-e xāregeh va Irān*" (Principles, regulations and laws in foreign countries and Iran). Tehran: Matba'e-ye Tamaddon. [Persian]
- Mosaddegh, Mohammad. (1364/1985). "*Xāterāt va ta'ammolāt-e Doktor Mhammad-e Mosaddeq*" (Memoirs and reflections of Dr. Mohammad Mossadegh).

- Edited by Iraj Afshar. Tehran: Mohammad Ali 'Elmi. [Persian]
- Mostowfi, Abdullah. (1388/2009). "*Šarh-e zendegāni-ye man, yā tārix-e ejtemā'ee va edāri-ye dowre-ye Qājārieh*" (The story of my life, or the social and ministerial history of Qajar era) (vol. 1 & 3). Tehran: Enteshārāt-e Zovvār. [Persian]
- Navvab Tehrani, Mirza Mahdi. (1376/1997). "*Dastur-ol-A'qāb: Resāle-ee enteqādi va siāsi az avāyel-e asr-e Qājār*" (Instructions from our ancestors: A critical and political treatise on the early Qajar period). Edited by Seyyed Ali Al Davoud. Tehran: Našr-e Tārix-e Irān. [Persian]
- Nezam Al-Saltaneh Mafi, Hossein Gholi. (1362/1983). "*Asnād va xāterāt-e Hossein Qoli Xān-e Nezām-os-Saltane-ye Māfi*" (Documents and memoirs of Hossein Gholikhan Khan Nizam Al-Saltanah Mafi) (vol. 3) 2nd ed.). edited by Masoumeh Mafi, Mansoureh Etehadieh, Sirous Saādvandian & Hamid Rampisheh. Tehran: Našr-e Tārix-e Irān. [Persian]
- Shuster, William Morgan. (1394/2015). "*Extenāq-e Irān*" (The strangling of Persia: Story of the European diplomacy and oriental intrigue that resulted in the denationalization of twelve million Mohammedans). Translated by Hassan Afshar. Tehran: Našr-e Māhi. [Persian]
- Safayi, Ebrahim. (1353/1974). "*Zamine-hā-ye ejtemā'ee-ye kudetā-ye 1299*" (The social context of the coup in 1299 HS / 1920 AD). Tehran: Šerkat-e Ofset. [Persian]
- Watson, Robert Grant. (1340/1961). "*Tārix-e Qājār*" (The history of Qajar). Translated by Abbas Gholi Azari. (n. p.): n. p. [Persian]

Articles

- Kiyayinejad, Zein Al-Din. (1342/1964). "Divān-e mohāsebāt va qodrat-e qānuni-ye ān" (Supreme Audit Court and its legal power). *Kānun-e Vokalā*, 88 (Bahman & Esfand 1342 / 1964, February & March), pp. 75-79. [Persian]
- Mohammadi, Amin. (1396/2017). "Ketābče-ye mahāsen va ma'āyeb-e divan-e estifā: talāš-e hokumat-e Qājār barā-ye eslāh-e mālieh dar dowre-ye Nāseri" (A booklet on advantages and disadvantages of the Court of Appeal: The efforts of Qajar government for financial improvement in the Nasiri period). *Aršiv-e Mellī-ye*

Irān, 3 (2) (1396 Summer / 2017), pp. 136-173. [Persian]

Mohammadi, Amin & Marzieh Samareh Hosseini. (1394/2015). "Barresi-ye barāt va asnād-e šabih-e barāt" (A study of negotiable instrument and similar documents).

Payām-e Bahārestān, 8 (26) (Fall & Winter 1394 / 2015, Fall & 2016, Winter), pp. 216-258. [Persian]

"Resāle-ye Majdieh" (Majdieh epistle). (1306/1927). *Armaqān*, 62 & 63 (Ordibehešt & Xordād 1306/ 1927, May & June), pp. 82-95. [Persian]

Takmil Homayoun, Naser. (1392/2013). "Doktor Mohammad-e Mosaddeq riāsat-e komisiun-e tatbiq-e havale-jāt-e mālieh" (Dr. Mohammad Mossadegh: Chairman of the commission for the implementation of tax expenditures). *Boxārā*, 15 (95 & 96) (Mehr & Ābān 1392/ 2013, October & November), pp. 177-184. [Persian]

Shahbazi, Kheirollah. (1373/1995). "Seiri dar tahavvolāt-e hoquqi-ye divan-e mohāsebāt az āqāz tā be emruz: Divān-e mohāsebāt dar āyene-ye hoquq" (A look at the legal developments of the Supreme Audit Court from the Beginning to the Present: Supreme Audit Court as reflected in the mirror of Law). *Majles va Pažuheš: Majles va Rāhbord* (Majlis & Rahbord: Scientific Research Quarterly Journal), 13 (Dey & Bahman 1373/ 1995, January & February), pp. 143-160. [Persian]

Records of parliamentary debates

Mašruh-e mozākerāt-e majles-e Šorā-ye Melli (Detailed records of parliamentary debates of the National Consultative Assembly), 1st term, 1326/1947, vol. 1. [Persian]

Mašruh-e mozākerāt-e majles-e Šorā-ye Melli (Detailed records of parliamentary debates of the National Consultative Assembly), 2nd term, 1328/1949, vol. 134. [Persian]

Mašruh-e mozākerāt-e majles-e Šorā-ye Melli (Detailed records of parliamentary debates of the National Consultative Assembly), 3rd term, 1333/1954, vol. 25. [Persian]

Mašruh-e mozākerāt-e majles-e Šorā-ye Melli (Detailed records of parliamentary debates of the National Consultative Assembly), 3rd term, 1333/1954, vol. 31. [Persian]

Mašruh-e mozākerāt-e majles-e Šorā-ye Melli (Detailed records of parliamentary debates of the National Consultative Assembly), 3rd term, 1333/1954, vol. 47. [Persian]

Mašruh-e mozākerāt-e majles-e Šorā-ye Melli (Detailed records of parliamentary debates of the National Consultative Assembly), 4th term, 1340/1961, vol. 34. [Persian]

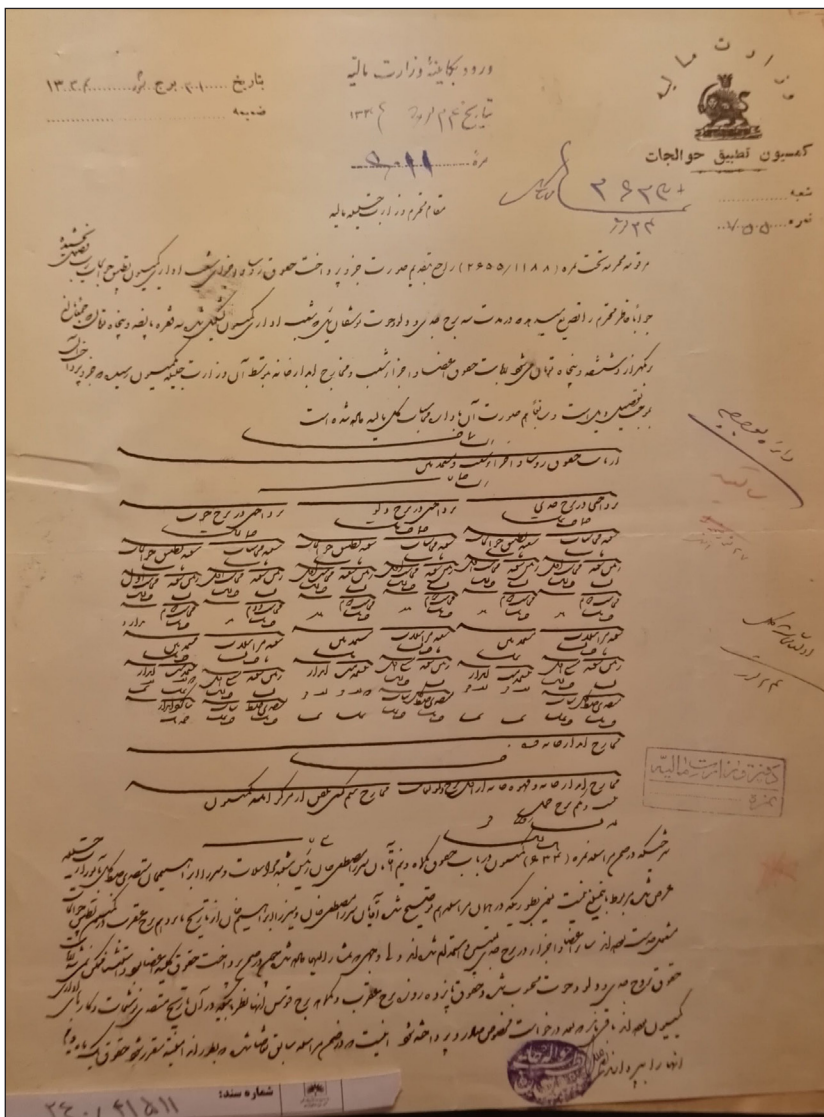
Mašruh-e mozākerāt-e majles-e Šorā-ye Melli (Detailed records of parliamentary debates of the National Consultative Assembly), 4th term, 1340/1961, vol. 35. [Persian]

Mašruh-e mozākerāt-e majles-e Šorā-ye Melli (Detailed records of parliamentary debates of the National Consultative Assembly), 4th term, 1340/1961, vol. 36. [Persian]

Mašruh-e mozākerāt-e majles-e Šorā-ye Melli (Detailed records of parliamentary debates of the National Consultative Assembly), 4th term, 1340/1961, vol. 40. [Persian]

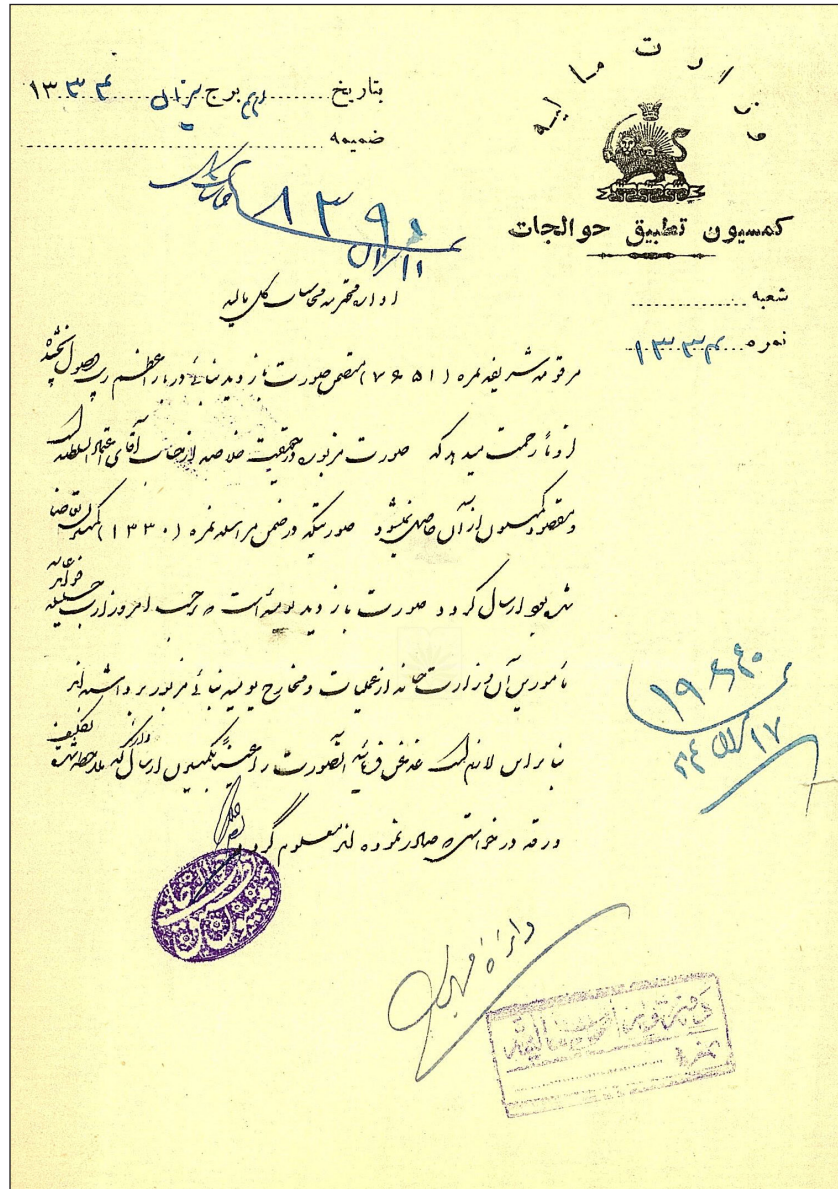
Mašruh-e mozākerāt-e majles-e Šorā-ye Melli (Detailed records of parliamentary debates of the National Consultative Assembly), 4th term, 1340/1961, vol. 56. [Persian]

تصویر ۱
سند پرداخت حقوق کارکنان کمیسیون تطبیق حوالجات و سایر هزینه‌های این اداره

تصویر ۲

مکاتبه کمیسیون تطبیق با وزارت مالیه
در باره نقص اسناد مخارج بنایی دربار
اعظم

